

Відгук
офіційного опонента на дисертацію
Міхно Надії Костянтинівні
«Місто як культурний текст: особливості семантики
та синтагматики міського простору»
у вигляді монографії
подану до захисту у спеціалізовану вчену раду Д 64.051.15
в Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна
на здобуття
наукового ступеня доктора соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Звернення автора дисертації до теоретико-методологічних питань дослідження міського простору – безумовно актуальної наукової та практичної проблеми загальносуспільного масштабу – заслуговує на позитивну оцінку. Актуальність теми дисертації також обумовлена необхідністю врахування міждисциплінарності сучасного соціального знання в артикуляції соціологічних підходів у дослідженні міста, на що неодноразово звертає увагу авторка.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і
рекомендацій, їхня достовірність та новизна.

Структура дисертаційної роботи відповідає поставленим завданням, які, в свою чергу, продиктовані концептуальним задумом і логікою дослідження. Н. К. Міхно обрала в якості об'єкта дослідження місто як культурний текст. Як правило, це об'єкт численних наукових досліджень соціально-гуманітарного спрямування, огляду яких дисертантка приділяє достатню увагу. Але предмет дослідження – «дискурсивне конструювання семантико-синтагматичного простору міста» – авторка формулює у соціологічному дискурсі, що визначає відповідність дисертації заявленій спеціальності і, водночас, наукову цінність виконаного дослідження з точки зору його міждисциплінарності та мультипарадигмальності.

Ознайомлення з дисертацією засвідчує, що місто інтерпретується авторкою як культурний текст. Розвиваючи логіку дослідження, Н. К. Міхно в підрозділі 1.3 «Експлікація категорії «місто» в новітньому соціологічному теоретизуванні» зазначає, що необхідно виділяти два рівні текстів: текст міського середовища як синтезу територіального (культурний ландшафт) і просторового (події духовного життя) аспектів (мається на увазі семантика міського середовища, настроїв і дух міста); тексти міських спільнот, які використовують різні засоби комунікації, мови. Відповідно інтертекстуальність міського тексту реалізується завдяки семантиці міського середовища, яка конструює картину світу, реальність, володіючи семантичною структурою і образністю.. Ці положення автора чітко окреслюють змістові рамки дослідження, результати якого викладені в дисертації.

Авторка цілком слушно здійснює спробу виявити суперечності, що притаманні сучасному соціологічному теоретизуванню щодо міста. Вона стверджує, що цьому процесу притаманні з одного боку, виклик міждисциплінарності, який виразно артикулюється в соціальних науках останніми десятиліттями та певний вакуум соціологічного аналізу міста в українській науковій думці з урахуванням світових наукових тенденцій дослідження текстуальності міського простору. З іншого, безпосередня складність та багатовимірність об'єкта дослідження – міського простору під впливом руху соціокультурних, історичних, економічних, політичних фреймів. Констатуючи наявність зазначеного протиріччя дисертантка обґрунтовує можливість розробки концептуальної схеми аналізу міста, яка дозволить задовольнити умови цього рухливого проблемного поля.

Об'єкт, предмет, мету та завдання дисертаційної роботи можна характеризувати як логічні, виважені й обґрунтовані, структура дисертації є в цілому адекватною зазначеній темі роботи та поставленим завданням. Достовірність поданих теоретичних положень й наукових фактів підтверджується значною кількістю проведених дисертанткою емпіричних

соціологічних досліджень, побудовою авторської дослідницької концепції з використанням значного обсягу вітчизняної та зарубіжної фахової літератури.

Найсуттєвіші наукові результати, отримані особисто здобувачкою, та їхня новизна визначаються тим, що в дисертаційній роботі вперше у вітчизняній соціологічній науці розроблено концептуальну схему дослідження міста як культурного тексту (Розділ 2, С. 153–156) на підставі визначення характеру дискурсивного виробництва текстуальності міста. Дискурсивні формації детерміновані когнітивними структурами соціокультурного та соціоісторичного фреймів. Запропоновано розглядати дискурсивні формації, представлені політичними практиками артикуляції (владний дискурс), інституціональними практиками артикуляції (науковий дискурс), повсякденними практиками артикуляції (дискурс ідентичності) та медійними практиками артикуляції (публічний дискурс). Показано, що дискурсивні формації створюють когнітивні та комунікативні структури простору міста та беруть участь у формуванні порядку дискурсу міста. Відповідно сформований порядок дискурсу міста здійснює конструктивістський вплив на семантичний (об'єктивується у знаково-символічних кодах) та синтагматичний (об'єктивується в архітектурно-топографічних ландшафтах) простори міста. Семантичний та синтагматичний простори перманентно пов'язані між собою через такі складові елементи процесу дискурсивного виробництва, як денотація (знаходить свій прояв у топонімії міського простору), сигніфікація (презентується в міській повсякденності), маніфестація (представлена в міській ідентичності та локальних спільнотах).

Послідовний аналіз тексту дисертаційної роботи дозволяє зафіксувати авторську логіку, що об'єднує сукупність теоретико-методологічних рефлексій та емпіричних досліджень, у цілісну та завершену наукову працю.

У першому розділі «Місто як предмет інституціонального дискурсу науки» дисертантка розглянула, проаналізувала та уточнила ключові поняття,

визначила специфіку корпусу наукових досліджень міської проблематики в класичному соціологічному теоретизуванні, окреслила теоретичні зсуви та методологічні повороти як базисні умови зміни характеру дискурсу щодо міста та визначила характер наукового дискурсу щодо міста в новітньому соціологічному теоретизуванні.

Зміст розділу засвідчує теоретико-методологічну готовність авторки до ґрунтового аналізу не тільки концепту «місто», а й низки семантично близьких понять. В цілому дисертантці вдалося виконати завдання теоретичної концептуалізації міського простору, хоча процес наукового опрацювання цієї проблеми, на нашу думку, далекий від завершення. Загалом, вирішення досить багаторівневої проблеми розробки концептуальної та методологічної схеми дослідження, тим більше, стосовно такої складного та проблемного об'єкту, яким є сучасне місто, вимагало комплексного застосування структурно-функціонального, інституціонального, соціокультурного та інших підходів, з чим Н. К. Міхно досить успішно впоралась.

Другий розділ «Теоретико-методологічні стратегії аналізу міського простору» дисертантка присвятила аналізу необхідних методологічних орієнтирів дослідження міста як культурного тексту. На наш погляд, другий розділ у загальній структурі роботи є значимим для повноти викладення матеріалу дисертаційного дослідження, оскільки авторка не тільки здійснює загальний огляд сформульованих проблем, а й здійснює їх аналітичну оцінку та робить відповідні висновки. Методологічна орієнтація дисертантки на соціокультурний підхід, дискурс-аналітичну стратегію та семіотику дозволила побудувати концепцію та структуру дослідження системно, з урахуванням глибинних зв'язків у термінологічному ряду.

Соціокультурний підхід уможливив в процесі роботи над концептуальною схемою дослідження текстуальності міського простору залучити вихідні тези щодо соціокультурної зумовленості виробництва дискурсивних формацій з урахуванням актуальної культурної ситуації

конкретного суспільства. В межах семіотичного підходу авторка здійснила вдалу, на нашу думку, спробу концептуалізувати поняття «синтагматика міського простору» (Розділ 2, підрозділ 2.2, С. 130): «синтагматикою міського простору визначаємо організацію соціального простору міста фізичними об'єктами (архітектурні об'єкти, транспортні магістралі, ландшафтні зони – синтагми), порядок розташування та співвідношення яких, на рівні з семантичним оформленням, детермінує характер та специфіку загального тексту міста».

За допомогою методології дискурс-аналітичної стратегії в дисертаційній роботі охарактеризовані інструменти аналітичної рефлексії щодо міста як культурного тексту. З позицій цього підходу головними об'єктами дискурс-аналізу розглядаються характеристика мовно-знакових, візуальних засобів відображення процесів життєдіяльності в тому вигляді, як вони представлені в різних видах і формах людської діяльності з урахуванням контекстів (соціальних, культурних, історичних та ін.) їх виробництва та існування.

В цілому теоретико-методологічні засади здійсненого дослідження визначили можливість отримання обґрунтованих висновків за його результатами.

У третьому розділі *«Інтеріоризація знаково-символічних кодів та суб'єктивація семантичного простору міста в повсякденності»* дисертантка на основі матеріалів власних емпіричних досліджень і з урахуванням соціологічних розвідок інших авторів розглянула (ре)презентацію дискурсу влади в повсякденному просторі міста, визначила специфіку (де)конструювання публічних та приватних просторів міста, простежила ідентифікаційний рух від «локальних спільнот» до «локальних мережевих спільнот», проаналізувала такі елементи міського перфомансу, як карнавалізація, естетизація, емоціоналізація міського простору. Схвально оцінюючи авторський об'єктивний підхід, слід відмітити, що Н. К. Міхно враховує і комплексно аналізує як позитиви, так і негативні

аспекти в трансформації публічних просторів міста в умовах розвитку сучасного суспільства. Авторкою також запропоновано матрицю аналізу владного дискурсу в міському просторі (Розділ 3, підрозділ 3.1): владний дискурс у міському просторі розглянуто як складне комунікативне явище, що охоплює різні види актуалізації владних позицій, під впливом відповідних ментальних процесів та у зв'язку з прагматичними, соціокультурними та іншими чинниками. Такий комплексний авторський підхід можливий завдяки саме соціологічному підходу, який системно враховує як соціальні, так і політичні аспекти, спираючись на більш широкий інтерпретаційний контекст і систему аналітичних категорій.

У четвертому розділі дисертації на теоретичному та емпіричному рівнях системно розкриваються важливі питання особливостей об'єктивації синтагматичного простору міста в соціокультурних ландшафтах, а саме здійснено аналіз архітектурних об'єктів як елементів синтагматичного рівня міського простору, визначено (ре)конфігурації дискурсу історичної та соціальної пам'яті як чинників трансформації архітектурних ландшафтів міста (шляхом виявлення характеру зміни топонімічної системи і (де)кодифікації «місць пам'яті» в міському просторі та простеження «рухливості» архітектурних форм як маркеру конверсії соціоісторичних умов існування міста), а також зафіксовано дискурсивне виробництво локальності в «ментальній архітектурі» та «ментальних мапах» міста. За кожним із цих питань надається ґрунтовна емпірична база та соціологічна аналітика.

***Повнота викладу результатів дисертаційної роботи в
опублікованих працях.***

Ознайомлення з дисертацією й авторефератом дає підстави стверджувати, що результати проведеного дослідження належним чином висвітлені у монографіях, статтях у наукових фахових виданнях, в тому числі тих, які включені до наукометричних баз даних, у науково-методичних працях та матеріалах конференцій. Праць, які відображають основні наукові результати дисертації – 23, з них одноосібна монографія – 1, розділи

колективних монографій – 1, статті у фахових виданнях із соціології – 11, статті в зарубіжних наукових періодичних виданнях, що включені до наукометричних баз даних – 9; публікацій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації – 10; праць, які додатково відображають результати дисертації – 3. Публікації розкривають всі основні положення дисертації та повністю відповідають заявленій науковій спеціальності. Зміст автореферату ідентичний структурі та висновкам дисертаційної роботи, відображає основні результати дослідження та авторський підхід до викладення матеріалу.

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання.

На нашу думку представлено до захисту дисертаційне дослідження сприяє формуванню соціологічного розуміння дискурсивного конструювання семантико-синтагматичного простору міста. Науковий пошук у вивченні текстуальності міського простору, здійснений у дисертації, дає поштовх для подальшої розробки цієї проблеми як частини проблематики соціології міста, соціології повсякденності та соціолінгвістики. Вивчення цієї проблеми є важливим не лише в теоретичному, а й у практичному плані, оскільки місто є простором реалізації як державної, так і регіональної, і місцевої політики.

Тому положення роботи корисні для вирішення ряду практичних завдань, зокрема, для розробки дієвої системи управління перспективним розвитком міста, для обґрунтування планів із реконструкції публічних просторів міста з урахуванням представлених у дисертації емпіричних даних. Таким чином, подану на захист роботу можна розглядати як вагомий внесок у наукове забезпечення практик місцевого самоврядування та управління. Той факт, що основні висновки й рекомендації дисертаційного дослідження вже набули застосування в освітньому процесі, що підтверджується відповідними документами, підтверджує практичну значущість роботи і доцільність більш широкого використання її результатів в підготовці спеціалістів широкого профілю.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Н. К. Міхно, його наукову новизну, обґрунтованість та достовірність результатів, вважаємо дискусійними окремі положення дисертації, зокрема:

1. Доцільним був би більш ґрунтовний аналіз в дисертаційному дослідженні низки ризиків, які присутні у сучасному місті, спираючись на концепцію У. Бека – техногенних, природогенних, соціогенних, які можуть бути спричинені викликами глобалізації. Посилення ризиків на сьогодні стали невід’ємною сутнісною характеристикою українських реалій, а концентрація ризику веде до «ефекту бумеранга», тобто народжується зворотний зв’язок, і споживання ризику стає одночасно його початком і виробництвом. Оскільки сучасне місто є складним, багат шаровим та мультикультурним утворенням, врахування ризиків та деструктивних процесів у міському просторі є важливим напрямом наукових інтенцій .

2. Не цілком чітко в роботі окреслено проблеми, які можна віднести до соціальної та культурної антропології міста. Цей напрямок дослідження може бути окремими сторінками в тексті міста, якими є невеликі автономні культурні групи, об’єднані загальним, особливим видом духовної або практичної діяльності (секції йоги або інших східних практик, релігійні секти, групи рибалок, шахістів та ін.). Подібні соціальні групи вносять свій внесок в культурне розмаїття міста, що становить одне з важливих його достоїнств. Розуміючи, що антропологічна складова не входить в предметну сферу представленого до розгляду дисертаційного дослідження, вважаємо, що робота значно б виграла, якби авторка звернула увагу саме даний аспект.

3. У роботі представлений матеріал, що стосується різних концепцій соціального простору міста. Разом із тим, авторка чітко не виділяє розуміння соціального простору міста як сукупності соціальних інститутів. Така точка зору була висловлена в літературі і може бути предметом дискусії. У цьому плані також бажано було б обговорити розуміння міста як соціального інституту. Дисертант розуміє важливе значення соціального інституту як

поняття, що позначає впорядкованість соціального життя, але по відношенню до міста це поняття не використовується.

4. Аналізуючи потенціал застосування соціокультурного підходу, авторка підкреслює важливість аналізу історичного контексту мікро- і макроструктур соціальних взаємодій – від соціальних практик до базових інститутів, особливостей їхнього прояву і реалізації у ціннісних домінантах, соціальному і культурному досвіді особистості, але в той же час не зачіпає проблему соціокультурного капіталу міста в цілому. Вважаємо за доцільне було б приділити більшу увагу саме виявленню механізмів формування соціокультурного капіталу міста та прояснити характер його можливої конвертації в економічний потенціал міста.

5. В роботі цитується величезна кількість вітчизняних та зарубіжних дослідників міста – це є великою перевагою роботи. Але прикрим упущенням, на наш погляд, є відсутність більш глибокого звернення до досліджень вітчизняних соціологів, які досліджують міський простір у соціокультурному аспекті. Як приклад, дисертаційна робота В. Білоусова, присвячена соціальному простору міста, і дисертаційна робота по соціокультурному капіталу міста Л. Барзенкової-Мясникової.

Висловлені зауваження мають скоріше рекомендаційний характер, не знижуючи наукової цінності дисертаційного дослідження Н. К. Міхно і не заперечуючи його основних положень.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Вище зазначений аналіз дає підстави вважати, що дисертаційна робота Міхно Надії Костянтинівни «Місто як культурний текст: особливості семантики та синтагматики міського простору», подану у спеціалізовано вчену раду Д 64.051.15 в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна у вигляді монографії для здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології, містить нові, науково обґрунтовані результати, а також прикладні рекомендації, що в сукупності є суттєвими для розвитку соціологічного

знання зі спеціальності. Вважаю, що зміст дисертаційної роботи відповідає профілю спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15 та паспорту спеціальності 22.00.01. Зміст опублікованих наукових праць здобувачки та автореферату дисертації достатньо повно відображає основні положення дисертації.

Загальний висновок

Дисертація виконана у відповідності до п. 9, 10, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» (зі змінами), ухваленого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. Результати, отримані автором, є обґрунтованими, їх наукова новизна розкрита в основних положеннях та висновках дисертації, дисертаційна робота має теоретичну та практичну цінність.

Отже, дисертаційна робота «Місто як культурний текст: особливості семантики та синтагматики міського простору» є самостійним, завершеним дослідженням, відповідає вимогам до докторських дисертацій, а її авторка Міхно Надія Костянтинівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Офіційний опонент:

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету

С. Л. Катаєв

